

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2021-10
Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года

Хива-2021

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Равшан Бабажонови, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Кадиров Шавкат Юлдашевич, қ/х.ф.н.

Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рашидов Негмурод Элмуродович, б.ф.н., доц.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонови, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№10 (81), Хоразм Маъмун академияси, 2021 й. – 468 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

**МУНДАРИЖА
АРХИТЕКТУРА**

Setmatatov M., Xanov B., Karimov M., Bekturdiyev I. Xorazm iqlim sharoiti uchun yangicha tipologik yondashuv	7
БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
Abdirasulov F.A. Jum-Jumsoy (Shimoliy Turkiston tizmasi) yo'sinlarining substrat guruhlari	11
Alloberganova Z.B., Abdullayeva S.I., Isayeva Z.B. Mentha piperita L - qalampir yalpiz o'simligini o'sish davri bo'yicha baholash	16
Babadjanova F.I., Ubaydullayeva H.A., Buriev Z.T., Sultanova Sh.A., Eshmurzayev J.B., Bolqiyev A.A. Kartoshka (Solanum tuberosum L.) RNKi liniyalarini eksplantlar va sitokininlarga bog'liq holda in vitro sharoitida o'sishi va rivojlanishi	18
G'aniev K.X., Mirzaliev A.M. Qirguli sanoat ishlab chiqarish majmualari hududi atrofidagi mevali bog'larda Eriosoma lanigerum Hausm shirasining bioekologik xususiytlari	22
Авазметова И.Р., Рўзметов Р.С., Матякубов З.Ш., Сапарбоев З.Ю. “Хива локомотив” истирохат боғи куруклик моллюскаларининг таксономик таркиби ва уларга қарши кураш чоралари	26
Адиллов Б.А., Шомуродов Х.Ф., Шарипова В.К. Черносаксауловая формация (Haloxyleta arhylli) Каракалпакского Устюрта	30
Аллабергенава А.Д., Мирабдуллаев И.М. Флора рыбководных прудов	33
Аллабердиев Р.Х., Рузумова Г.К. Интродукция шароитида каноп (Hibiscus cannabinus) уруғини экиш усуллари ва экиш микдорининг ўзига хос хусусияти	37
Аманов А.М., Эргашев О.Р. 100 дон дон оғирлиги кўрсаткичларини соянинг ботаник коллекцияси намуналарида фарқланиши	42
Асенов Г.А., Алламуратов Б.Дж., Байгелдиева Н.Ж. Шимолий-ғарбий Қизилқумда тушки қумсичқоннинг (Meriones meridianus Pallas) эктопаразитлари	44
Ахмаджонова С.Ш., Каюмова О.И. К вопросу об экологии Туркестанского шелкоуна (Coleoptera, Elateridae) Ферганской долины	48
Ахмедов А.К., Номозова З.Б., Хасанов М.А., Умурзакова З.И., Расулова З.А. Антэкология Lagochilus proskorjakovii и Lagochilus olgae в условиях Нуратинского горного хребта	54
Бахши М.А., Рахимова Н.К., Темиров Э.Э., Абдиназаров С.Х., Носиров С.С. Адаптированность и аллелопатия некоторых многолетних видов Западного Тянь-Шаня в условиях Ташкентского ботанического сада АН РУз	58
Джумагельдиев Н.Р. Некоторые аспекты развития этапов экологической политики как фактор устойчивого развития региона Приаралья	62
Қайпназаров А.Ш. Оролбўйи минтақасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги сиёсати ва бошқариш тараққиётининг тарихий аспектлари	67
Мамадияров М.У., Мамадиярова Д.У. Самарқанд шаҳри шароитида Paulownia tomentosa (thunb.) Steud. ўсимлик турининг биоэкологик хусусиятларини таҳлил қилиш	71
Матжанов Т.К., Отенов Т.О. Биоэкологические особенности высших водных растений в водоемах Южного Приаралья	75
Матжанова Х.К., Рахимова Т.Т. Динамика флористического состава растений на осушенной южной части дна Аральского моря	78
Матякубов М.Б., Расулов Ш.М. Ўзбекистон Республикасида сўзак ва захм билан касалланишнинг эпидемиологик таҳлиллари	83
Нормуратов О.У. Ҳар хил меъёрдаги азотли ўғитлар ва биологик препаратларни помидорнинг ўсиб ривожланишига таъсири	86
Соатова З.А., Бойбуриева З.С., Мухиддинова М.М. Мачайдара куруклик моллюскалари турлар таркиби ва экологияси	90
Турдиев Д.Э., Газиев А.Ж., Ортиков Э.А. Ўзбекистон флорасида тарқалган Oxytropis DC. туркум турларининг қисқача географик таҳлили	94
Халикулов Д.Х., Сиддиқов Р.Э. Қаттиқ буғдой нав ва тизмаларининг маҳсулдорлик кўрсаткичлари	98
Ҳамроева М.К., Ёров К.Б., Абраматова Р., Ахмаджонова Ш., Бозорова К. Дуккаккли-мойли донлардан нон пишириш технологик ҳосалари	101
Ҳамроева М.К., Ёров К.Б., Мухаммадиева С., Нетьматова Д., Содиқова Ж. Соя ва пахтанинг ҳосилдорлигига нитрагиннинг таъсири	104

Шодиева Ф.О., Холбоев Ф.Р. Распространение, экология и значение рода шурки (Merops) в Узбекистане	106
Эгамбердиева С.А., Жураев С.Т. Корреляционные связи между длиной вегетационного периода и основными хозяйственно-ценными признаками у линий хлопчатника в различных регионах возделывания	111
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ФАНЛАРИ	
Avezbayev S.A., Shukurova N.O., Egamova D.A. Xorijiy mamlakatlarda yer kadastrini yuritishning hozirgi kundagi holati	114
Абдуалимов Ш.Х., Абдуллаев Ф.А., Рахимова Д. Гумин асосли стимуляторларнинг ғўзани физиологик жараёнлари ва пахта ҳосилдорлигига таъсири	117
Абдулхайрова Д.Ю., Қахҳоров И.Т., Қодирова М.Р. Сув билан турлича таъминланганликда ғўза навларида ўсимлик сув баланси кўрсаткичлари	122
Абдурахмонов С.О., Абдуллаев И.И., Ахмаджонов Б.Қ. Кузги арпанинг мақбул экиш муддати, меъёри ва кўчат қалинлиги	124
Бойсунов Н.Б. Юмшоқ буғдойни технологик сифат кўрсаткичлари юқори бўлган дурагай тизмаларини танлаш	130
Дурдиев Н.Х., Джабборхон А.Ж., Матякубова Э.У., Мусаев Э. ЎзПТИ-103 ва Султон ғўза навларининг ҳосилдорлигига суғориш ва минерал ўғитлар меъерининг таъсири	133
Мадаминов Р.Р. Кузги буғдой ўсиши ва ривожланишига шўрланиш омили таъсирини турли спектрал индекслар ёрдамида баҳолаш	135
Мамбетназаров Б.С., Отеулиев Ж.Б. Тупроқ-иқлим шароитига боғлиқ районлаштирган ғўза навларини суғориш тартиби	141
Муталова М.К. Ғўзанинг турлараро дурагайлари ва уларнинг цитологик ва кариологик тавсифи	144
Юсупов А.Қ., Намазов Ш.Э., Матёқубов С.К. Маҳсулдорлик элементларини яхшилашда оддий ва мураккаб дурагайлаш услубларининг қиёсий самарадорлиги	148
Юсупов Х., Хайдаров Б., Юсупов Н., Муратқасимов А.С., Абдихаликова Б. Лалмикор майдонларда органик ва маъданли ўғитлар меъёри ҳамда қўллаш усулига қараб кузги буғдой ҳосилдорлигининг ўзгариши	152
Қодирова М.Р. Ғўзанинг генотипик узок шакллари f2 ўсимликларида бош поя баландлигининг ўзгарувчанлик кўлами	155
ТЕХНИКА ФАНЛАРИ	
Po'latova Sh.B. Mineral zaxiralarni qayta ishlashda magnit tahlilining o'rni	158
Urunova X.SH., Oljaev D.N., Bozorov L., Esanbayeva H.N., Vaxromov Sh.M. Texnik suv tarkibidagi tuzlar miqdorini o'rganish va tahlil qilish	159
Ибрагимова Г., Абдукаххорова Н., Музафарова Г. Автоматизированная система управления насосного агрегата	161
Туляганова Л.С., Юнусходжаев С.Т. Подбор техники для повышения общего агрофона	164
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abbasov B.A. Theoretical foundations of sports management	168
Djumanova A.B., Bobomurudov N. Ta'lim muammolarini hal qilish vositasi sifatida zamonaviy raqamli texnologiyalar	170
Djumanova A.B., Ismatullayeva N.N. O'zbekistanda distatsion ta'lim: tajriba va rivojlantirish istiqbollari	171
Mavlyanov A.P., Xaytbaeva Sh.N., A'zamjonov A.Sh., Xaydarova N.O. Yoshlar ma'naviyatini uksaltirishda milliy qadriyatlar va ma'naviy merosning o'rni	174
Muranov S.B. Ta'limda smart ta'lim texnologiyalari	177
Nazirov Q.Yu. Development of culture and sports in Uzbekistan during the period of self-sufficiency	180
Yusupalieva Sh.H. Sog'lom avlod - jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili va oila ma'naviyatining ko'zgusi	183
Парпиева М.М., Нишонов У.И. Высшее образование в условиях цифровой экономики	186
Холикова Ш.Ў. Ёш авлод тарбиясининг ўзига хос замонавий муаммолари	188
ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ	
Artikova R.A. Management of enterprise activities based on corporate governance	192
Hoshimov J. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda hududlar investitsion jozibadorligini oshirish yo'nalishlari	194

Kurpayanidi K.I. Some features of the creation of business entities: world practice	199
To'uchieva V.F. Zamonaviy marketing tizimi asosida korxonalar faoliyatini rivojlantirish	205
Абдуллаев Ж.А. Олий таълим соҳасида давлат-хусусий шериклигини ривожлантириш йўналишлари ва моделлари	208
Абдуллаев И.И. Крипто-активларнинг ўзига хослиги ҳамда унинг халқаро терроризмни молиялаштиришда қўлланилиши	215
Алламуратова С.Ж. Социальная адаптированность женщин-каракалпачек в период независимости в Республике Узбекистан	218
Мамуров Д.Э. Инновация фаолияти инфратузилмаси ва уни ривожлантиришни бошқаришнинг методологик жиҳатлари	223
Мирзаев А.Т. Туристик-рекреация фаолиятини бошқаришда туристик кластерларни шакллантириш механизмларини баҳолаш	230
Муминова Э.А. Рақамли иқтисодиёт шароитида тўқимачилик саноати корхоналарида блокчейн технологиялар асосида корпоратив бошқарув самарадорлигини ошириш механизмлари	239
Наурызбаев А. Факторы, влияющие на финансовую устойчивость малого и среднего бизнеса на развивающихся рынках	245
Олланазаров Б.Д. Давлат-хусусий шерикчилиги асосида туризм саноатини ривожлантириш йўналишлари	253
Райимджанова Г.Х. Кластер менежментини ривожлантириш бўйича хорижий тажриба	259
Рахимов Д.Ш. Саноат ишлаб чиқариш тармоғида диверсификациялашган иқтисодий тизимларни яратишнинг жаҳон тажрибаси	262
Рашидова Ф. Тенденции влияния развития малого бизнеса в решении проблем занятости	265
Салаев Ж.К. Кичик бизнесни ривожлантиришнинг айрим назарий ва услубий масалалари ...	268
Санъатбеков С. Тез овқатланиш тизимларини таснифлашнинг асосий мезонлари	274
Тухтамишев Ш.Қ. Қорамолчилик фермер хўжаликларида инвестициявий фаолиятни ривожлантириш	281
Ханкелдиева Г.Ш., Хамрақулов И.Б. Ўзбекистонда тикув-трикотаж корхоналарида сифат менежментини такомиллаштириш	284
Хатамов О.Қ., Тошалиева С.Т. Сурхондарё вилоятида кичик тадбиркорлик ривожланишининг иқтисодий-статистик таҳлили	288
Холмирзаев У.А. Пандемия шароитида кичик корхоналарда касса усулининг ижобий жиҳатлари	295
Хонкелдиева К.Р. Тўқимачилик кластерлари фаолиятини бошқаришда кўп омилли моделлардан фойдаланиш ва прогнозлаш	303
ТАРИХ ФАНЛАРИ	
Doniyev S.I. Establishment and development of cultural relations between Uzbekistan and India	308
Doniyev S.I. Prospects of socio-economic relations between Uzbekistan and India in the context of globalization	310
Farmanova G.K. Archaeological works of V.V. Krestovsky at Afrasiyab	314
Saydullaev F. Sayeed Burhanuddin Muhaqqiq Termizi and his scientific legacy	318
Shadimetov M.N. “Avesto” asarida tabiatni e’zozlash haqidagi ezgu g’oyalarning ilgari surilishi ..	321
Алижонов Г. Ризоуддин ибн Фахриддиннинг “Шўро” журналидаги илмий фаолиятининг Туркистон тарихидаги аҳамияти	324
Алимбетов А.К. XIII-XIV асрлардаги Миздахкан маҳалла турар жойлари ҳақида	327
Бабожонов Д., Ташпулатова Д. Шиносий-Шайхназарбой ибн Муҳаммад Мурод девонбеги тарихи	330
Жўраева Н.О. Бухоро шаҳри муқаддас қадамжоларида амалга оширилган топографик ўзгаришлар	333
Ибрагимов Б. «Хлопковое дело» и репрессии в Каракалпакстане	336
Қодирова Л.Б., Жўрабоев Ш. Хонликлар даври никоҳ муносабатлари	340
Матқаримова Н.М. Хоразм воҳаси никоҳ тўйларида олов култи билан боғлиқ маросимлар	344
Нормаматова Х. Ўзбекистоннинг илк давлатчилиги тарихи ва бошқарув тизими	346
Олимжонов Х. А. Мустамлака маъмуриятининг Сирдарё ва Каспийорти вилоятларида кутубхоналар ташкил этишига доир	349
Орзиев М.З., Кўчаров Ж.Қ. Амир Темур сиёсий фаолияти ва Бухоро уламолари	354

Ражабов Х.Ч. Аҳмад Закий Валидий Тўғоннинг ташқи сиёсат ва халқаро муносабатлар тарихида тутган ўрни	357
Садуллаева В. Амир Абдулаҳадхон даврида маориф	362
Сейтимбетова Н.М. Межнациональные отношения – как неотъемлемая часть международных отношений	366
Тураев А.С. АҚШда неоконсерватизм мафқурасининг шаклланиши ва ғоявий ривожланиш босқичлари	370
Ходжанов М.И. Арвоҳларга атаб чироқ ёқиш одати	372

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Erdanova S.A. Conceptual research of the concept of "money" in linguoculturology	376
Eshbo'tayeva Sh. O'zbek tili musiqiy terminlarida metafora	378
Fattoyeva Z.R. Kadastrga oid qisqartma so'zlarning ingliz va o'zbek tillarida ifodalanishi	382
Fozilova N. The types of tasks and their usage in class	385
Ismoilov I. Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonida fol motivi va uning ildizlari	387
Jakbarov M.P. Peculiarities of translation of scientific and technical texts	390
Khakimova M.Kh. 3D learning environment as an important innovative technology for English language classrooms	393
Maxmudov R. Ogahiy tarixiy asarlaridagi "Avesto"ga oid ayrim o'zlashmalarning geniologik tahlili	396
Maxmudov R. Ogahiy tarixiy asarlaridagi yevropa tillaridan o'zlashgan ayrim so'zlarning genezisi	402
Namazova U.S. Dialogue-experience is the source of teaching	405
Rasulova M.A. Innovative approach in the teaching english language	407
Sherg'oziyeva G.A. Mo'minjon Toshqin – jadid adabiyotining so'nggi vakili	409
Shokirova D.A., Shokirov Sh.I. Analysis of the semantic features of words with the concept of "property"	412
Xajiyeva D.A. Erkin Vohidovning "Donishqishloq latifalari" turkum she'rlarida latifalardan foydalanish mahorati	416
Xudoyberdiyeva G.Sh. Zamonaviy ingliz bolalar adabiyoti yozuvchilari va ularning asarlarini o'ziga xosligi	420
Абдуллоев Ш.Б. Ахура Маздага қарши курашда даэва култининг моҳияти	422
Жумаева Ш.Ш. Ибораларни иккинчи тилга эквивалентлар ёрдамида таржима қилиш	425
Қозоқбоева Д. Ўзбек тилида "қулоқ" семантикасига эга бўлган гапларнинг прагматик хусусиятлари	428
Маннонова С.А. Тижорий ёзишмаларнинг коммуникатив- прагматик аспекти	431
Мухаммедова Н. Тони Моррисоннинг "Сулаймон қўшиғи" романида мифлар моҳияти	434
Мухаммедова Х. Энн Бронте ижодида биографик манбалар	437
Омонов Б. Геологияга оид терминларнинг лингвистик хусусиятлари	440
Орипова Г.М. Жанр тушунчаси генезиси ва моҳияти	443
Остонова С.Н. Национальные традиции основа перевода в культурных подборках	446
Очилов У.С. А. Қодирийнинг "Ўткан кунлар" асарида образларнинг ўзига хос хусусиятлари	448
Очилов У.С. Абдулла Қодирийнинг "Ўткан кунлар" асарида натуралистик образлар	450
Очилова О., Машарибова Р. Бир башорат хайратлари	453
Сабирова Н.Э. Хоразм дostonчилиқ мактаблари	456
Ташева Н.З. Тамбурлен Великий как психотип восточного правителя в поэзии Кристофера Марлоу	460
Худайкулова Л.А. "Алпомиш" дostonида никоҳ тўйи маросимларининг бадиий талқини	464
Юлдашев Д.Т. Антропонимларда саналаштириш тамойили ва тилак отларининг ўзига хосликлари	467

ТИББИЁТ ФАНЛАРИ

Янгибаев З., Батиров Д.Ю., Пирматов Ш.Ш., Янгибаев О.З. Холелитиазларда холедохоскопиянинг аҳамияти	470
--	-----

АМИР ТЕМУР СИЁСИЙ ФАОЛИЯТИ ВА БУХОРО УЛАМОЛАРИ

Орзиев М.З., PhD, Бухоро Давлат Университети, Бухоро

Кўчаров Ж.Қ., кафедра мудири, Қарши давлат университети, Қарши

Аннотация. Ушбу мақолада соҳибқирон Амир Темур сиёсий фаолиятида Бухоронинг диний раҳнаmolари таъсири, нақибандийлик ва ушбу оқимнинг Амир Темур давлатида тутган мавқеи хусусидаги фикр-мулоҳазалар тарихий адабиётлардаги маълумотлар асосида қиёсий таҳлил қилинади.

Калим сўзлар: Ислom дини, уламо, нақибандия, руҳоний, сўфийлик, фикҳ, қаландар, пир, мурид, авлиё, тасаввуф, диний ҳокимият, зиёрат.

Аннотация. В статье на основе исторической литературы проводится сравнительный анализ влияния религиозных лидеров Бухары на политическую деятельность Амира Темура, Накибанди и положение этого движения в государстве Амира Темура.

Ключевые слова: ислам, улама, нақибандия, священник, суфизм, фикх, паломник, наставник, следователь, святой, мистицизм, религиозное государство, паломничество.

Abstract. Based on historical literature, the article provides a comparative analysis of the influence of the religious leaders of Bukhara on the political activities of Amir Temur, Naqshbandi and the position of this movement in the state of Amir Temur

Key words: Islam, ulama, Naqshbandiya, priest, Sufism, fiqh, pilgrim, mentor, investigator, saint, mysticism, religious gosudarstvo, pilgrimage.

Араблар истилоси ва Ўрта Осиё минтақасида истикомат қилувчи аҳолининг Ислom динига кириш жараёнида Бухоро шаҳри ва унда етишиб чиққан диний уламоларнинг хизмати беқиёс бўлиб, X асрдаёқ мамлакатларида Куббатул Ислom мақомига эришганди. Диний уломоларнинг давлат ва жамият ҳаётига таъсири катта бўлиб, ушбу масалани ўзи бир алоҳида комплекс тадқиқот бўлиб ҳисобланади. XIV аср бошларида Мовароуннаҳрда ўзаро ички курашлар кескин тус олиб, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёт издан чиқди. Натижада, жамиятда маънавий-ахлоқий масалалар ва бу мавзулардаги саволларга жавоб излашни ҳаётнинг ўзи кун тартибига қўйди. Мўғуллар ҳукумронлиги давридаги талон-тарож ва халқнинг ночор аҳволи диний уламоларнинг назаридан ҳам четда қолмади. Уларнинг диний-ижтимоий таълимотлари айнан шу йўналишга қаратилганди деб хулоса қилиш мумкин. Бу ҳол айниқса Бухорода мўғуллар истилоси даврида шаклланган ва Амир Темур даврида ниҳоясига етказилган нақшбандия тариқатида яққол намоён бўлди.

Амир Темурнинг ҳокимият тепасига келшида ҳам ўз давриний етук диний уламоларининг хизматлари алоҳида аҳамиятга эга бўлганлиги тарихий адабиётлардаги маълумотларда келтириб ўтилади. Бухородаги диний уламоларнинг мўғуллар истилоси дастлабки даврида ҳам таъсири катта бўлиб, Тадқиқодчилар М.З. Орзиев ва Ж.Л. Латиповлар бухоролик шайх Сайфиддин Бохарзийнинг Олтин Ўрда ҳукумдорларига ҳам таъсир ўтказа олганлиги хусусида фикр билдириб, Беркахон (1255-1266 й)нинг айнан шу киши томонидан ислom динини қабул қилганлигини бунга асос сифатида келтириб ўтадилар[9, 42].

Бухорода диний уламоларнинг ҳукумрон мавқеи деярли барча замонларда сақланиб қолинганди. Бу мўғуллар даврида ҳам қисман бўлсада сақланиб қолинди. Мўғуллар даврида Бухорода садрлар ҳукумрон табақа вакиллари ташкил этган бўлиб, В.В. Бартольд маълумотларида, Бухорода садрларнинг бурхонийлар уруғи ҳукумронлик қилганлигига оид маълумотлар келтириб ўтилганлигини кўриш мумкин[1, 546]. Ушбу руҳонийлар кейинчалик Амир Темур даврида ҳам, унинг ҳокимият тепасига келишида муҳим аҳамият касб этган. Кўплаб тарихий адабиётларда мўғуллар ҳукумронлиги даврида Ўрта Осиёнинг айрим шаҳарларида маҳаллий диний уламолар ҳокимияти сақланиб қолинганлиги, улардан, Бухорода садрлар, Термизда Саидлар-Худовандзода унвонида диний уламоларнинг сиёсий ҳукумронлиги сақланиб қолинганлиги хусусидаги фикр-мулоҳазалар мавжуд[10, 20].

Мўғуллар ҳукумронлиги даврида Бухорода диний қарашларда янги оқим сўфийлик янги босқичга кўтарилди. Нақшбандийлик оқими мўғуллар ҳукумронлиги даврида ўзининг вужудга келиш ва шаклланиш жараёнларини бошдан кечирди. Шунингдек, Амир Темур ва дастлабки темурийлар даврида Ўрта Осиёда сўфийлик оқимлари ўзининг навбатдаги эволюцион босқичга кирди ва юксак чўққига чиқди. Сўфийлик орденларининг сиёсийлашуви содир бўла бошлади[7, 63]. Нақшбандийлик ғояларини шаклланиш жараёнининг сўнгги босқичида яшаган Баҳоуддин Нақшбандий мўғуллар ҳукумронлигининг сўнгги даври ва Амир Темур ҳукумронлиги даврида яшади. Аммо, дастлаб нақшбандийлик сиёсий жараёнларга аралашмаган деган фикр-мулоҳазалар мавжуд. Аммо, айрим тарихий адабиётларда Баҳоуддин Нақшбанднинг ҳали ёшлик йилларидаёқ мўғуллар салтанати сўнгги вақтларида сиёсий ҳаётга фаол аралашганлигига оид маълумотлар мавжуд. Жумладан, Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389 йй) ёшлик йилларидаёқ сиёсий ҳаётга аралашган деган қарашлардан бири академик В.В. Бартольд маълумотларида келтириб ўтилади. В.В. Бартольд, Баҳоуддин Нақшбанд 1342-43 йилларда Халил исмли шахсни Чигатой тахтига ўтказган деган маълумотларни келтириб ўтади. Аммо, ўша давр манбаларининг кўпчилигида бу номдаги ҳукумдор тилга олинмайди. В.В. Бартольд, Нақшбанднинг тушига Ҳаким ота кирганлиги ва Ясавур ўғли Халилни тахтга ўтказишни буюргани билан боғлиқ афсонани келтириб ўтади. Қозонхоннинг отасининг исми ҳам Ясавур бўлганлиги сабабли, Бартольд бу Қозонхон бўлиш эҳтимол деб келтиради. Чунки, Халил исмли ҳукумдор манбаларда тилга олинмасда, унинг номидан зарб қилинган тангаларнинг мавжудлиги шу номли ҳукумдор қисқа бўлсада тахтга ўтирган деган хулосани чиқариш имконини беради[3, 158].

Баҳоуддин Нақшбанднинг Ясавур ўғли Халилни Чигатой улуси тахтига ўтказгани ҳақидаги маълумотлар фақат ибн Батута маълумотларида келтириб ўтилишини В.В. Бартольд қайд этиб ўтади. Шу билан бир қаторда уни Ҳирот ҳукумдори қўллаб-қувватлагани, кейинчалик Бухорода ҳукумрон бўлгач, Ҳирот ҳукумдори берган ёрдамни унитгани ва мағлуб бўлганлигига оид маълумот мавжуд[2, 164]. Шунингдек, Ибн Батутанинг Ўрта Осиёга саёҳатларига оид ёзувларида; Халилни Термиз Худовандзодаларидан Аъло ал-Мулкнинг қўллаб-қувватлагани, унинг ёрдамида Олмаликда жангда ғалаба қозонгандан сўнг Бухорога йўл олганлиги келтириб ўтилади[5, 73]. Юқоридаги маълумотлардан хулоса қилиш мумкинки, мўғуллар ҳукумронлигининг сўнгги давридаёқ Бухоро уламолари сиёсий ҳаётга фаол аралаша бошлаганлар. Аммо, нақшбандийлик оқимининг сиёсий ҳаётга аралашуви хусусида тарихий адабиётларда бир-бирини рад этувчи фикр-мулоҳазалар мавжуд бўлиб, В.М. Нирша нақшбандийликни нисбатан кечроқ сиёсий ҳаётга аралаша бошлаганлигига оид фикрларни келтириб ўтади. Унинг маълумотларида, Амир Темур ворислари даврига келиб нақшбандийлик сиёсий рол ўйнай бошлади[8, 50]. Бухородаги руҳонийлар Амир Темур даврида сиёсий ҳаётда фаол иштирок этмаганлар деган фикр-мулоҳазалар у қадар ҳақиқатга тўғри келмайди деб хулоса қилиш учун барча асослар мавжуд. Чунки, Амир Темурнинг онаси бухоролик машҳур фақиҳ Убайдулла ибн Маъсуднинг қизи бўлиб, у Тожушшариа таҳаллусига эга бўлган[6, 15]. Бу эса, Бухоро руҳонийлари орасида Амир Темурни қўллаб-қувватловчиларнинг етарлича топилишини таъминлаган деб хулоса қилишга асос бўла олади. Амир Темурни дарвиш, қаландарлар қўллаб-қувватлашини унинг ҳарбий, разведкадаги мувоффақиятлари сабаби сифатида кўрсатилади. Бу хусусда маълумот келтирган В.Черванский унинг ҳузурига Тошкент, Самарқанд, Бухородан дарвиш ва қаландарларнинг оқиб келиши ва турли маълумотларни етказишлари хусусида тўхталиб ўтади[12, 49].

Кейинги давр манбаларида ҳам Амир Темурни ҳокимият тепасига келишида Баҳоуддин Нақшбанднинг хизматлари эътироф этилади. Жумладан, “Темурнома” асари муаллифи Салоҳиддин Тошкандий Амир Темурни тарбия қилган тўрт пирни санаб ўтади ва улардан бири сифатида бухоролик Баҳоуддин Нақшбандни санаб ўтади[11, 95]. Бу маълумотларнинг аксарияти афсона шаклда бўлсада, Амир Темурнинг ҳокимият тепасига келишида Бухоро руҳонийларининг уни қўллаб-қувватлаганлигига ишора бўлиб хизмат қилади. В.Черванский, Темур тузукларини асос қилиб келтириб, Бухоронинг Сухор қишлоғидан бўлган Шайх Кулол унинг пири бўлганлигини ва ушбу пир ҳокимият учун кураш йилларида Амир Темурга зафар

тилаб оқ фотиҳа берганлигига оид фикрлар тузукларда келтирилганлигини қайд этиб ўтади[12, 214].

Ўрта Осиёга 1839-40 йилларда Россия империяси томонидан уюштирилган ҳарбий экспедиция аъзоси М.Иванин Амир Темурва Чингизхон жанг санъатини ўрганиб, таҳлил қилади. Ўз маълумотлари асосида ёзган асарида, Амир Темур Илёсхўжадан аразлаб унинг хизматидан кетганда Бухорога келади ва бу ерда пири шайх Кулол маслаҳати билан бежавотирроқ Хоразм чўлларига кетишни маъқул топади[4, 117].

Амир Темур ва темурийлар даврига оид манбаларда Амир Темурнинг Баҳоуддин Нақшбанд билан муносабатлари хусусида аниқ маълумотлар сақланиб қолмаган. Амир Темур тарихига бағишланган Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асаридаги маълумотларда, эҳтимолки, Баҳоуддин Нақшбанднинг Амир Теумр билан учрашув йили 1403-1404 йил қиш мавсумини Амир Темур Қорабоғда ўтказган вақтда содир бўлган бўлиши мумкин деб хулоса қилиш мумкин. Бу вақтда, унинг хузурига Саид Барака, Термизлик Ало ул-Мулк, самарқандлик шайхулислом Ҳожа Абдулаввал ва унинг жияни Исомиддин, кешлик Ҳожа Абдулҳамид ва Абдурахмонлар Бухородан бир гуруҳ (эҳтимол-Баҳоуддин Нақшбанд) шайхлар борган дейилади[10, 58].

Амир Темур ва Баҳоуддин Нақшбанднинг ўша давр манбаларида учрашгани ва ўзаро мулоқотига оид аниқ фактлар сақланиб қолинмаган бўлсада, Амир Темурнинг онаси бухоролик бўлганлиги, ва онаси томондан Бухоро руҳонийлари билан яқин алоқада бўлганлиги, Баҳоуддин Нақшбанд асос солган тариқатнинг Бухорода кенг тарқала борганлиги сабабли, бу икки буюк даҳонинг учрашмаслиги мумкин эмасди деб хулоса қилиш мумкин. Бизнинг фикримизча, нақшбандийлик Амир Темур даврида ривожланиш босқичига кирган бўлсада, ҳали сиёсий ҳаётда фаол иштирок этмаган ва шу сабабли Амир Темур даврига оид манбаларда бу хусусдаги фикр-мулоҳазалар етарлича ёритилмаган. Бухоролик тарихчи олим Ф.Ҳ. Қосимов келтирган маълумотларида, Амир Темур ёшлигиданоқ Бухорога тез-тез келиб турган. Шунингдек, Соҳибқирон Тахтга ўтиргандан сўнг ҳам Бухорога келишни тўхтатмаган. Бундан ташқари ҳар гал ҳарбий юришлардан мувоффақият билан қайтгандан сўнг Амир Темур Бухорога келиб, бу ердаги авлиё ва уламоларнинг қабрини зиёрат қилишига оид фикр-мулоҳазаларни келтириб ўтади[14, 23]. Агар ҳар галги урушлардан сўнг Бухорога келар экан Амир Темур Бухорода бу даврнинг энг йирик уламиси бўлган Баҳоуддин Нақшбанд билан учрашмаслиги мумкин эмасди деб ҳисоблашга барча асосларимиз мавжуд. Гарчи, тарихий манба ва адабиётларда Амир Темур ва Баҳоуддин Нақшбанд ўртасидаги ўзаро муносабатлар мавҳумлигича қолган бўлсада, Амир Темурнинг Баҳоуддин Нақшбанд борасидаги фикри ижобий бўлганлигига оид фикр-мулоҳазаларни кўплаб олимлар келтириб ўтади. Жумладан, И.Шаҳроний юқоридаги маълумотларни келтириб ўтиб, бунинг асосий сабаби сифатида Амир Темурнинг тасаввуф тариқати вакилларига яхши муносабатда бўлганлигини асос сифатида кўрсатади[13, 54].

Хулоса қилиб айтганда, Амир Темурнинг ҳокимият тепасига келишида Бухоро руҳонийларининг ҳам хизматлари бўлиб, улар мамлакатда тинчлик ўрнатиш, кенг халқ оммасини тинчлантириш, аҳолининг фаровонлигини таъминлашга қодир бўлган сиёсий кучни мамлакат тахтида кўришни истагандилар. Бу сиёсий куч Амир Темур бўлиб, дин пешволари умидлари оқланганлигига тарихининг ўзи гувоҳдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бартольд В.В. Сочинения. Том I. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – М.: Издательство Восточной литературы, 1963. – 759 с.
2. Бартольд В.В. Сочинения. Том V. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. – М.: Наука, 1968. – 757 с.
3. Бартольд В.В. Тюрки: Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. – Алматы: Жалын, 1993. – 192 с.
4. Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур. – Т.: Фан, 1994. – 238 б.
5. Иброҳимов Н. Ибн Батута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. – Т.: Шарқ баёзи, 1993. – 102 б.
6. Муқимов З. Амир Темур тузуклари (Тарихий-ҳуқуқий тадқиқот). Иккинчи тўлдирилган нашри. – Самарқанд: СамДУ, 2008. – 131 б.

7. Немцева Н.Б. Ханака Сайф-ад-дина Бохарзи в Бухаре (К истории архитектурного комплекса) – Бухара: 2003. – 214 с.
8. Нирша В.М. Источниковедение Шихабуддин Сухраварди и его трактат “Дары и познаний”.//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 12-сон, 1987. – 49-52.
9. Орзиев М.З., Латипов Ж.Л. Мўғуллар истилоси ва темурийлар даврида динлараро муносабат. – Бухоро. Дурдона, 2018. – 51 б.
10. Тамерлан-Покоритель Азии. – М.: Ломоносов, 2014. – 224 с.
11. Тошкандий Салоҳиддин. Темурнома. – Т.: Чўлпон, 1990. – 195 б.
12. Черванский В. Амир Темур. Болалиги. Жанговар йўли. Вафоти. – Т.: Ёзувчи, 1993. – 224 б.
13. Шахроний И. Хожалар тариқати//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 5-сон, 2003. – Б. 54-56.
14. Қосимов Ф.Х. Темурийлар даврида Бухоро. – Бухоро, “Бухоро” нашриёти, 1996. – 91 б.

УЎК 93/94

АҲМАД ЗАКИЙ ВАЛИДИЙ ТЎҒОННИНГ ТАШҚИ СИЁСАТ ВА ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИДА ТУТГАН ЎРНИ

*Х.Ч. Ражабов, мустақил изланувчи, Жаҳон иқтисодий ва дипломатия университети,
Тошкент*

Аннотация. *Миллий муҳожир вакиллари орасида юсак обрў-эътиборга эга бўлган, Туркистон учун озодлик курашчиси, таниқли шарқшунос, исломишунос тарихчи олим, фалсафа фанлари доктори, Вена, Бонн, Истанбул, Манчестер, Гётингем университетларининг тарих ва ислом илмлари бўйича профессори Аҳмад Заки Валидийнинг сиёсий қарашлари илмий-ижодий меросининг асосий қисми ҳисобланади. Валидийнинг ташқи сиёсат ва дипломатияга оид илмий ижодини ўрганиш муҳим илмий-назарий, амалий-методологик аҳамият касб этади.*

Калит сўзлар: *Аҳмад Заки Валидий, В.И.Ленин, Туркистон, “Туркистон миллий бирлиги”, Амир Олимхон, “Шарқ халқлари конгресси”, миллий муҳожир вакиллари.*

Аннотация. *Политические взгляды Ахмада Заки Валидий – борца за свободу Туркестана, завоевавшего высокое уважение и внимание среди представителей национальных мигрантов, известного востоковеда, ученого историка-исламоведа, доктора философских наук, профессора по истории и исламу Венского, Боннского, Стамбульского, Манчестерского, Гётингемского университетов являются основной частью его научно-творческого наследия. Изучение научного творчества Валидий о внешней политике и дипломатии имеет важное научно-теоретическое, практико-методологическое значение.*

Ключевые слова: *Ахмад Заки Валидий, В.И.Ленин, Туркистон, “Туркестанское национальное единство”, Амир Олимхон, “Конгресс народов Востока”, представители национальных мигрантов.*

Abstract. *The political views of Ahmad Zaki Walidiy - a fighter for the freedom of Turkestan, who won high respect and attention among representatives of national migrants, a famous orientalist, a scholar of Islamic historian, doctor of philosophy, professor of history and Islam of Vienna, Bonn, Istanbul, Manchester, Göttingham universities are the main part of his scientific and creative heritage. The study of the scientific work of Validius on foreign policy and diplomacy has an important scientific and theoretical, practical and methodological significance.*

Keywords: *Ahmad Zaki Validiy, V. Lenin, Turkiston, “Turkestan National Unity”, Amir Olimkhon, “Congress of the Peoples of the East”, representatives of national migrants.*

Аҳмад Закий Валидий Тўғон (1890-1970) 10 декабр санасида Уфа губернясига қарашли Бошқирдистонинг Ишембой туманидаги Кузяново қишлоғида мулла оиласида туғилган. Отаси Кузяново қишлоғидаги мадрасада дарс берар ва имомлик қилар эди. Аҳмад Закий Ислом дини асосларини, араб, форс тилларини шу мадрасада ўрганди. 1901-1908 йиллари она томонидан бобоси Ҳабибназарнинг қишлоғи Утяковдаги мадрасада таълим олди. Бу мадраса диний фанлар билан бир қаторда тарих, фалсафа, жуғрофия ва математикага ихтисослаштирилган эди. 1908 йили Оренбургдаги «Хусайния» мадрасасида, 1908-1912 йиллари Қозоннинг «Қосимия» мадрасасида таълим олди [10, <https://www.e-tarix.uz>].